

ВІЙСЬКОВІ ОПЕРАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ФОРМУВАНЬ ПРОТИ НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1942-1943 рр.)

Розглянуто етапи становлення українського національного руху. Простежено еволюцію поглядів теоретиків руху бульбівців та ОУН-УПА щодо боротьби із німецько-фашистськими загарбниками. Описано найбільш масштабні та найважливіші бойові операції вояків УПА, стратегію і тактику їх боротьби. Здійснено спробу класифікувати її види залежно від об'єктів воєнних операцій. Проаналізовано національний склад загонів українських повстанців, а також їх противників – спільників німецько-фашистських загарбників. Зроблено висновки про масштаби бойових операцій та їх значення для становлення національної самосвідомості.

Ключові слова: вояки УПА, бандерівці, бульбівці, бойові операції, німецько-фашистські загарбники та їх спільники, козаки, фольксдойчі, штатсгугти.

Рассмотрено этапы становления украинского национального движения. Прослежена эволюция взглядов теоретиков движения бульбовцев и ОУН-УПА относительно борьбы с немецко-фашистскими захватчиками. Описано наиболее масштабные и значимые боевые операции воинов УПА, стратегию и тактику их борьбы. Сделано попытку классифицировать их виды в зависимости от объектов военных операций. Проанализировано национальный состав отрядов украинских повстанцев, а также их противников – сообщников немецко-фашистских захватчиков. Сделано выводы о масштабе боевых операций и их значении в становлении национального самосознания.

Ключевые слова: воины УПА, бандеровцы, бульбовцы, боевые операции, немецко-фашистские захватчики и их сообщники, казаки, фольксдойчи, штатсгугты.

The stages of Ukrainian national movement development are considered in the article. An evolution is traced in the theorists' visions of T. Bulba-followers and OUN-UPA concerning their struggle against Nazi invaders. The most scale and major battle operations of UPA warriors, strategy and tactic of their fight are described. An attempt to classify their kinds is carried out, depending on the objects of soldiery operations. National composition of the Ukrainian insurgents and accomplices of Nazi invaders are analysed. Conclusions are done about the scale of battle operations and their value for the national consciousness development.

Keywords: warrior UPA, S. Bandera-followers, T. Bulba-followers, battle operations, Nazi invaders and their accomplices, Cossacks, nation-Germany, shtats-guts.

В Україні роками говорилося про тісну співпрацю німців та українських національних формувань, об'єднаних радянською пропагандою одним терміном – «бандерівці». Проте, як пам'ятають учасники й свідки тих подій, та доводять дослідники, зокрема архівів СБУ, «Поліська Січ» та Українська повстанська армія (УПА) проводили на заході України широкомасштабні збройні акції проти німецьких військ, які час висвітлити.

Як свідчать документи, ні УПА, ані «Поліська Січ» не були спільниками у злочинній діяльності нацистів: повне англومовне видання матеріалів Нюрнберзького процесу, що зберігається в Центрі соціокультурних

досліджень ім. Липинського, не містить відомостей про засудження жодних із українських національних формувань на зазначеному процесі. Співпраця нацистівта ОУН була нетривалою й закінчилася незадовго після проголошення Акта про відновлення незалежності України від 30 червня 1941 р. Німецька підтримка українських державотворчих змагань виявилася лише тимчасовим тактичним відступом, тому було розпочато масові арешти членів ОУН.

Метою статті є здійснення всебічного аналізу передумов створення військово-політичних формувань українського Руху Опору, характеру та результатів їх воєнних операцій проти німецько-

фашистських загарбників у 1942-1943 рр. Досягнення поставленої мети передбачає виконання наступних дослідницьких завдань: на основі архівних джерел та спогадів сучасників охарактеризувати причини наростання народного гніву супроти німецько-фашистських загарбників; обґрунтувати твердження, про те, що формування Руху Опору було спричинено зміною німцями політичного курсу щодо державного самовизначення слов'янських народів, їх жажливі злочини на окупованій території та політика економічного визиску й терору проти населення; проаналізувати хід, тактику та наслідки військових операцій українських національних формувань проти німців.

Перші засади партизанської боротьби українського національного формування «Поліська Січ», яку очолював Т. Бульба-Боровець, були розроблені у березні 1942 р. Вони полягали у тому, що загони проводили збройну боротьбу не великими з'єднаннями, а малими, невлвовимими партизанськими групами – «летючими бригадами». Усі бойові операції проводили ініціативи «Поліської Січі» тільки тоді і там, де ворог їх найменше сподівався. В цей час було визначено, що головними ворогами були не вояки регулярних армії Німеччини та СРСР, а нацистська і комуністичні партії, їх служби безпеки, війська НКВД та есесівці [1].

Отже, у квітні-травні того ж року невеликі загони повстанців почали підривати німецькі авта та будинки адміністрації: розгорталася перша фаза української партизанської збройної боротьби у формі диверсій.

Улітку 1942 р. становище українського населення загострилося: німці заходилися насильно стягати річні норми натуральних поставок та посилили облави на працездатних осіб із метою вивезення їх до Німеччини, які супроводжувалися масовими каральними акціями по селах. Тому із липня того ж року було розпочато другу фазу боротьби проти гітлерівців – військові акції на пункти військово-стратегічного та господарського значення, зупинку та підриг потягів, мінування доріг. Зокрема, йдеться про «Шепетівську операцію», проведений ніч із 19 липня 1942 р., під час якої на залізничній станції Шепетівка, що на Житомирщині, було розбито потяги та німецькі авта, забрано німецьке майно зі складів та звільнено молодь, яку везли на каторжні роботи.

У серпні-жовтні 1942 р. формуються перші бойові групи ОУН (б), які й стали основою УПА, сформовані бандерівцями. Активізація терору гестапо супроти мирного населення та членів проводу ОУН переконалийого провідний актив що дальше застосування оборонної стратегії стосовно гітлерівських окупантів матиме непоправні наслідки, тому було вирішено перейти до наступальних дій [2].

Із 1943 р. діяльність УПА розширюється – розпочато захоплення населених пунктів. У ніч із 7 на 8 лютого 1943 р. у м. Володимирець Ровенської області на окупантів напали українські повстанці сотні І. Пегегіянка – «Довбешки-Коробки», що першою відкрила антинімецький фронт УПА, який протягом усього часу німецької окупації України був головним. Унаслідок зазначеної операції було роззброєно

німецький гарнізон, убито 7 німців та здобуто усю їхню зброю. Із боку сотні УПА загинув один повстанець.

Остаточне сформування воєнної концепції ОУН, яка полягала у відкритті двох фронтів – проти німецького і московського імперіалізмів, викристалізувалося на Третій Конференції ОУН, що відбулася 17-23 лютого 1943 р. Роман Шухевич як військовий референт у Проводі ОУН, Василь Сидор – шеф штабу УПА та Василь Івахів – керівник оперативного відділу в штабі УПА очолили організацію підготовки націоналістичних кадрів для розгортання збройної боротьби, яка була зосереджена на Волині.

Саме із цього часу збройна боротьба проти окупантів набуває масштабнішого та більш організованого характеру, вона починає втягувати все ширші та ширші маси, включно із українською поліцією, котра із квітня 1943 р. зі зброєю в руках поповнює лави УПА.

Отже, воєнні дії УПА проти німців не були лише ситуативними, або спрямованими на відбиття матеріальних ресурсів чи стратегічних позицій, це був практичний вияв політичної позиції ОУН-УПА: *«проти німецьких та московських імперіалістичних наїзників, що поневолюють та нищать український народ»*.

Станом на квітень 1943 р., за відомостями радянських партизан, бульбівці були зосереджені в Людвипільському та Костопільському районах колишньої Ровенської області; бандерівці дислокувалися переважно у Луцькому районі Волинської області, на озброєнні мали рушниці, автомати та кулемети, боротьбу вели із німцями, партизанами та поляками [3].

На початку квітня 1943 р. військові формування бульбівців у кількості 300 осіб захопили м. Степань, та займали його упродовж тривалого часу [4]. Також на південь від залізниці Сарни-Олевськ Ровенської області зазначена військово-політична сила здійснювала операції проти дрібних німецьких гарнізонів. Зокрема, 20 травня 1943 р. націоналісти напали на німецький гарнізон на с. Чудель Сарненського району Ровенської області, в результаті чого було вбито 30 німців. У м. Ковелі 6 квітня 1943 р. відбувся бій німців із українськими національними формуваннями, під час якого було вбито 18 німців, випущено арештованих із тюрми та ліквідовано табори трудової повинності. Після вказаних подій гарнізон німців було збільшено.

Активізація боротьби формування УПА у квітні 1943 р., як видно із розвідувальних зведень штабів радянських партизанських загонів, доволі сильно стурбувала представників радянських органів держбезпеки, якими особливо наголошувалося, що гарнізони німців у районах дій українських націоналістів були значно збільшені. Наприклад, у м. Ковелі загін із 300 осіб було збільшено до 4 тис. вояків, у м. Костополі замість 50 військових – 500 німців. На залізничних станціях німці побудували ДЗОТи та ДОТи. Також радянські партизани зазначали, що німці масово арештовують націоналістів та спалюють села. Із якою серйозністю німці поставилися до розгортання українського національного руху, свідчить обставина: до м. Олика Волинської області в кінці липня 1943 р. прибуло 2 500 гітлерівців, що

були зняті із східного фронту для боротьби із УПА. Влітку 1943 р. у м. Коростень Житомирської області німцями було розкрито місцеву підпільну організацію українських націоналістів, яка мала зброю, 70 осіб арештованих відвезли до Житомира, де знаходився спеціальний німецький табір для українських націоналістів.

Про активні бойові дії українського підпілля проти гітлерівських окупантів регулярно повідомлялося у донесеннях більшовицьких партизанів до свого штабу. Так 21 серпня 1943 р., як свідчив керівник радянського обласного штабу Василь Бегма, *«група бандерівців – 2 тис. осіб – провела наступ на м. Камінь-Каширський. Місто зайняли та вбили 70 німців»* [5].

До українців долучалися й представники інших національностей, що проживали на Волині. У трикутнику міст «Ковель – Сарни – Столин», як повідомляли керівники рівненських більшовицьких партизанів 3 листопада 1943 р., діяли українські та чеські загони УПА, зокрема загін чека Шавуридо налічував до 150 осіб. Також у складі УПА були представники інших національностей: узбеки, казахи, французи, із чехословаків пізніше було сформовано національний легіон.

Німці також не самі протистояли українським національно-визвольним формуванням, їх спільниками були в основному російські козаки, фольксдойчі, угорці та польська поліція, яку німці сформували замість української, яка пішла від німців до УПА, або до радянських партизанських загонів. Із російських козаків формували карні відділи, що здійснювали каральні акції у Рівенській області. Також під час військових операцій часом відбувалися військові сутички із спільниками німецьких загарбників, що виконували господарську роботу при штатсгутах – вірменами та узбеками [6]. Деколи спільниками виступали латиші. Восени 1943 р. на заході України з'явилася ще одна сила, що сприяла німцям, – жителі сходу України, із яких німці сформували відділи поліції, там також служило багато колишніх радянських міліціонерів. УПА здійснювала дрібні військові операції, що були спрямовані на ліквідацію утворених німцями адміністративно-господарських об'єктів – районних управ, канцелярій кооперативних баз та особисто ляндрівтів – представників німецької цивільної адміністрації. Зокрема, чота вояків УПА здійснила акцію на німецьку жандармерію у м. Вишнівцевь, під час якої було вбито чимало німців, здобуто різноманітну продукцію, а також випущено в'язнів із в'язниці. Такі дії призводили до помсти німців, зокрема, було повністю спалено м. Демидівка та Верби, в липні-серпні 1943 р. проведено масштабні військові операції проти бульбівців, а окремі села були знищені бомбардуваннями [7].

В УПА була й інша тактика: у вересні-жовтні 1943 р. сотня Негуса здійснила низку військових операцій на німецькі колгоспи – штатсгути, під виглядом радянських партизан, під час яких забирали зброю та худобу. Протягом осені того ж року бандерівцями було забрано майно із німецького штатсгугу в Корецькому районі, примітно, що розбирати майно допомагало місцеве населення.

Окремі штатсгути були добре укріплені німцями, тому бойові вилазки УПА мали характер військових операцій із застосуванням різних видів зброї, підірванням мостів, доріг, втинанням телефонних дротів та оточенням населених пунктів, зокрема саме так було захоплено штатсгут у м. Межиріч Рівенської області [8]. Маскування вояків УПА під червоних партизан під час військових операцій було, за свідченням самих упівців, доволі розповсюдженим явищем і мало на меті дезінформувати німців, щоби ті не спалювали українські села.

УПА захищала місцеве населення від німецьких грабунків. Зокрема, українські вояки обстріляли німецький загін у Межирицькому районі Рівенської області біля сіл Коловерть та Залізниця, коли той повертався із награбованими речами. Також українські національні формування здійснювали військові вилазки проти німців на дорогах із метою заволодіння автами, зброєю та іншими матеріальними цінностями. Зокрема, 24 листопада 1943 р. під час каральної німецької акції у с. Ярославичі у Волинській області дві сотні УПА кинулися в оборону: було вбито 25 німців та відібрано усе награбоване.

Українські повстанці організували засідки і нападали на німецькі загони, які їхали в українські села, щоб змусити людей здавати натуральні поставки. Засідки повстанці влаштовували як на дорогах, так і в селах. Німці із поляками, що перебували у поліції, у відповідь палили українські села. Зокрема, внаслідок аналогічного наскоку, були спалені села Точевики, Завидів, Лючин, Грозів, Грем'яче Острозького району Рівенської області. Німці також робили засідки із метою нападу на вояків та теренових працівників УПА [9].

Практикували німці військові операції на села, де перебували частини УПА. 4 листопада 1943 р. біля с. Точевики Острозького району Рівенської області літаками бомбили ліс, де перебували шпиталі пов-станців.

Своєї кульмінаційної точки боротьба українських національних формувань проти німців та їх спільників досягла восени 1943 р. У жовтні того ж року відділ УПА здійснив наступ на м. Козин Рівенської області, проте він успіхом не увінчався, так як у відділі були вояки із східних областей України. Пізніше, 27 жовтня 1943 р., дві сотні УПА провели бій із німцями біля м. Теофіполь на Хмельниччині. Німці у відповідь вдалися до каральних акцій.

У зв'язку із розгортанням діяльності українських повстанців, німці стягли військо, як висліджувалоїх, а по дорозі грабувало місцеве населення. Також в останніх числах жовтня того ж року німці організували бої із українськими повстанцями біля м. Луцьк та поблизу сіл. Колки Колківського району Волинської області, а також окремих районах Рівенської області. Радянські партизанські зведення вказують на те, що окремі загони УПА були переможені німцями [10].

Однією із найбільш масштабних бойових операцій було захоплення відділами УПА м. Мізоч Рівенської області. Ця подія сталася надвечір 3 листопада 1943 р., при цьому вояки роззброїли відділ поліції, здобули озброєння та амуніцію. Було спалено частину будинків цукроварні, штатсгут, школу, млин та житлові

будинки, у яких розміщувалися німецькі військові частини, окрім того було забрано значну кількість продовольчих та промислових товарів, після чого приїхали німці. Усіх осіб, що були в поліції та не пішли із повстанцями, було вбито, а населенню оголошено, що вбивства скоїли повстанці. Після цієї операції німці оголосили м. Мізоч стратегічним пунктом у боротьбі з УПА.

Отже, український національний рух опору був серйозною перешкодою для німців: тільки упродовж липня 1943 р. УПА здійснила 295 атак на німецькі

опорні пункти; 682 саботажні акції на залізниці, 119 нападів на господарські об'єкти. Наступного місяця повстанці діяли ще активніше: 391 напад на німецькі гарнізони, 1 034 диверсії на залізниці, 151 атака на підприємства. У боях з окупантами загинуло немало українських повстанців. Лише у червні-вересні 1943 р. УПА втратила 1 237 воїнів. У боях загинуло й понад 3 тис. гітлерівців і їхніх союзників [11].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Отаман Тарас Бульба-Боровець. Армія без держави. – Київ – Торонто – Нью-Йорк, 1996. – С. 158, 163, 170.
2. Сергійчук Володимир. Український здвиг: Волинь. 1939-1955 рр. / Володимир Сергійчук. – К., 2005. – С. 59, 133.
3. ЦДАГОУ, ф. 62, оп. 1, спр. 253. – Арк. 23-27, 60, 70-72, 115, 117.
4. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 22, спр. 75. – Арк. 37-43.
5. ЦДАГОУ, ф. 62, оп. 1, спр. 1340. – Арк. 61.
6. ДАРО, ф. Р-30, оп. 2, спр. 32. – Арк. 49, 63-66, 67-68, 97-105.
7. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 22, спр. 41. – Арк. 83.
8. ДАРО, ф. Р-30, оп. 2, спр. 15. – Арк. 11-13, 14-16.
9. ДАРО, ф. Р-30, оп. 2, спр. 16. – Арк. 231-239.
10. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 22, спр. 45. – Арк. 114.
11. Ганущак Мирослав. Війна на два фронти / Мирослав Ганущак // Експрес. – 2010. – № 104. – С. 6.

РЕЦЕНЗЕНТИ: д.і.н., професор ***Г. В. Боряк***; д.і.н., професор ***Ю. В. Котляр***

© А. О. Мухаровська, 2011

Стаття надійшла до редколегії 17.08.2011 р.